

DISKUSE

MIROSLAV GREPL

OBEČNÁ PROBLEMATIKA TYPŮ SLOVANSKÉ VĚTY A JEJICH SLOŽEK

(Úvod do diskuse)

Rozvrhli jsme náš tematický okruh do šesti diskusních bodů: Jsme si ovšem vědomi toho, že je to rozvržení poněkud umělé, neboť celý okruh tvoří v jistém smyslu nedělitelný komplex problémů. Jestliže přesto došlo k jeho rozčlenění na jednotlivé body, pak je to jenom proto, že se zdálo užitečné akcentovat některé aspekty tohoto komplexu, aby se na ně v diskusi nezapomělo, protože jejich řešení je zvláště žádoucí. Není tím tedy nijak řečeno, že by se diskuse měla zaměřovat izolovaně a postupně k jednotlivým bodům, ba naopak se předpokládá, že účastníci diskuse budou reagovat i na komplex vcelku, a tedy i na problémy, které výslovně v diskusních bodech zmíněny nejsou.

Bod 1: *Vymezení větného typu. Pojem větný typ ve vztahu k pojmům příbuzným: větná struktura, větné schéma, větný vzorec, větný model. Vztah větných typů k tzv. jádrovým větám.*

O obecnou charakteristiku (vymezení) větného typu jako specifické jednotky jazykového systému se bezprostředně pokouší jen málo autorů zaslanych příspěvků. Spíše se vychází ze samozřejmého předpokladu o existenci takových typů, opřené o empirické poznání. Užívá se při tom promiskue terminologie různé, a to i v příspěvcích téhož autora: vedle větný typ také větný vzorec, větné schéma, větná struktura, a to v blízké, nejednou takřka synonymické platnosti.

Nedostatek obecné charakteristiky větného typu vyplývá zajisté především z obtížnosti takového úkolu. Vcelku lze říci, že se nejčastěji v referátech chápe větný typ jako minimální struktura, která při své realizaci představuje úplné sdělení, a to nezávisle na kontextu nebo na situaci. Takto explicitně je větný typ charakterizován např. v referátě N. J. Švedovové *O razgraničienii prostogo predloženia i schodnych s nim konstrukcij*. Toto v podstatě funkční vymezení bývá doplňováno charakteristikou gramatickou. Za podstatnou vlastnost větné struktury považuje autorka její schopnost modálně časových obměn, které vytvářejí podle ní tzv. paradigma věty. Ve svém vlastním referátě *K podstatě větných typů ve slovanských jazycích* jsem se snažil formulovat věc tak, že větné typy představují různé stavební struktury predikačního jádra věty chápané v obecném smyslu. Obdobně, ale z pozic transformační gramatiky charakterizuje větný vzorec H. Křížková ve svém referátě *Adverbiální determinace slovesná a větný vzorec*. Chápe ho jako řetězec konstituentních symbolů, které dostaneme pomocí formačních pravidel rozvíjením symbolu pro větu S, obsahujícím takové syntaktické pozice, které jsou dány valencí slova. I tak

je ovšem zřejmé, že by otázka obecného vymezení větného typu a jeho charakteristiky měla být předmětem našich dalších úvah.

Bylo už několikrát v zahajovacích referátech řečeno, že klademe na tomto zasedání důraz na slovanskou větu, na strukturální typy slovanské věty. V souvislosti s tím se pak dostává do popředí otázka o specifických rysech ve stavbě větné struktury slovanských jazyků. Právě pro řešení této otázky považuje R. Ružička ve svém referátě *Über den Begriff „Strukturtypen slavischer Sätze“* za nutné hledat a stanovit syntaktické universalie představující obecné charakteristické rysy ve stavbě slovanské věty. O to se zčásti pokusil ve svém příspěvku *Dedukce a empirie při srovnávací typologii slovanské věty* R. Mrázek, který se snaží postihnout hlavní typologické rozdíly a tendence ve větné struktuře slovanských jazyků v porovnání s některými neslovanskými jazyky evropskými. Ukazuje se, že otázka syntaktických universalí a specifických rysů ve stavbě slovanské věty, by zde měla být důkladně prodiskutována.

Terminologickou nejednotnost a promiskuitu v užívání termínů větný typ, větný vzorec, větné schéma, větná struktura, event. větný model se pokoušejí odstranit R. Zimek (*Větné typy v současné ruštině z hlediska transformační gramatiky*) a autor těchto poznámek v cit. referátě, a to tak, že je diferencují a specifikují. Ukazuje se, že oba přitom stojí na velmi blízkých stanoviscích. V této souvislosti by ovšem neměl zůstat stranou naší pozornosti základní vztah mezi obecně pojatou větou (ať už symbolizovanou jako VF nebo jako S) a větnými typy. Zimekův referát pak nadto je i velmi dobrým východiskem pro diskusi o vztahu mezi větnými typy a tzv. jádrovými větami.

Bod 2: Konstitutivní a fakultativní prvky a rysy větných typů.

Řešení této problematiky se odráží přímo nebo nepřímo ve většině referátů a představuje tak v jistém smyslu základní problematiku našeho tematického okruhu. Z hlediska typologie slovanských jazyků sem patří vůbec základní otázka, do jaké míry je pro slovanskou větu chápánou jako jednotka jazykového systému obligátní VF. A jak potom hodnotit konstrukce bez VF. Přímou je tato otázka položena ve vztahu k ruštině v referátu N. J. Švedovové, dotýká se jí R. Zimek a také R. Mrázek zejména s poukazem na četné infinitivní konstrukce v ruštině. Nepřímo pak vyplývá i z referátů jiných, jejichž autoři zařazují mezi větné typy i jednočlenné nominální konstrukce; tak je tomu např. v referátu I. Lekova pojednávajícím o jednom z možných aspektů klasifikace větných typů v bulharštině.

Jinak je z příspěvků zřejmé, že se za konstitutivní považují některé kategorie a vlastnosti VF, především personálnost — impersonálnost, slovesný rod nebo v širším pojetí agentnost — deagentnost, a také valence, event. intence slovesa a z nich vyplývající slovnědruhové obsazení větného vzorce. Zajímavý podnět přináší příspěvek J. Ružičky *O větách s nulovým gramatickým subjektem*, který jako konstitutivní rys větného vzorce uvádí také podmínky výskytu tzv. neúplné varianty větného členu.

Nejproblematičtější se zdá otázka valence (intence) slovesa a z ní vyplývající obligátnost nebo fakultativnost komponentu rozvíjejících VF. Jsou tu dvě krajní stanoviska. Na jedné straně stanovisko, které nepovažuje intencí dané komponenty za konstitutivní prvky věty (větného vzorce), nýbrž jen za záležitost sémantiky slovesa, tedy za záležitost syntagmatiky. (Toto stanovisko, jak je známo, zastává např. N. J. Švedovová, viz *Osnovy postrojeníja*

opisatělnoj grammatiky, Moskva 1966, str. 132 n.). Na druhé straně stanovisko, které za konstitutivní prvky větných vzorců považuje i nutná (obligátní) určení adverbiální. Viz např. referát H. Křížkové *Adverbiální determinace slovesná a větný vzorec* nebo P. Adamce *K otázce uplatnění větných členů v strukturních popisech jazyka*. Někde uprostřed, lze-li to takto formulovat, stojí Fr. Daneš (mám na mysli jeho známé dřívější práce o větných typech), který za konstitutivní považuje jen nutné doplnění objektové povahy, nikoli nutné doplnění adverbiální. Sám ve svém příspěvku pokládám obligátní komponenty (objektové, adverbiální, ale i jiné, např. subjektový dativ v typu *Nemocnému se lépe dýchá*) za prvky konstituující větný vzorec, ovšem nikoli na nejvyšší úrovni abstrakce. Ze všech těchto poznámek je zřejmé, že by naše diskuse měla otázce konstitutivních prvků větných typů věnovat pozornost.

Bod 3: *Systematika a hierarchizace větných typů. Problematika modálních větných typů (typů vět v rovině modální — věty oznamovací, tázací...), jejich konstitutivní rysy a jejich vztah k typům v rovině syntagmaticko-predikační. Co je třeba rozumět pod pojmem větné paradigma (paradigma věty)?*

S touto problematikou je spjata několik závažných otázek. První otázka je, zda větné typy vytvářejí jistou soustavu v rámci syntaktické roviny jazyka nebo ne, tj. zda je máme chápat jako jednotky nějaké struktury, v jejímž rámci jsou také vzájemně vymezitelné a charakterizovatelné, nebo jen jako řadu schémat postavených prostě vedle sebe na stejné úrovni. S tím pak souvisí otázka o adekvátní metodě schopné postihnout nejen jednotlivé typy samy o sobě, ale větné typy v jejich strukturní vázanosti a podmíněnosti.

Zdá se, že autoři většiny příspěvků vycházejí z faktu, že větné typy skutečně jistý systém vytvářejí (nikdo aspoň netvrdí opak). Výslovně se to konstatuje také ve zmíněných příspěvcích Fr. Daneše (viz např. *A Three-Level Approach to Syntax*, TLP I, 1964). Ve svém příspěvku jsem se pokusil naznačit, že strukturovanost větných typů není jenom horizontální, ale i vertikální, tj. že existuje jistá hierarchizace větných typů: jednotlivé úrovně jsou dány počtem konstitutivních prvků, které bereme v úvahu. Pro popis soustavy větných typů však naše hledisko nemusí představovat jediné řešení.

Příznak systémové uspořádanosti a vázanosti zdá se být také to podstatné, co odlišuje soustavu větných typů od souboru jádrových vět, které jsou stanoveny namnoze intuitivně a lineárně prostě položeny vedle sebe.

Druhou velmi důležitou otázkou zde představují tzv. modální typy vět, tj. věty oznamovací, tázací, rozkazovací a přací. Nedá se však řešit tím, že tuto problematiku přesuneme do teorie promluvy.

Jak ukazují referáty, považují mnozí autoři tyto modální větné typy za typy sice odlišné od typů v rovině gramatické stavby, ale jinak autonomní, neboť mají své specifické konstituenty. K nim patří především slovesné mody a pak také, a to je třeba podtrhnout, druhy koncové intonace. Intonace se tak dostává v tomto aspektu do oblasti jazykového systému.

Poněkud jiné je pojetí chápající modální typy jako paradigmatické obměny gramatického větného vzorce (viz zde např. už citovaný referát N. J. Švedovové). A ještě jiné je pojetí, které připouští možnost chápat je jako deriváty, vycházejíc ze základní indikativní platnosti větného vzorce (viz zde např. R. Mrázek). Toto pojetí má blízko k řešení známému z TG. Jeho v jistém smyslu specifickou variantu představuje i přístup R. Růžičky: respektuje závažnost modálního statutu věty, ale vysouvá tuto oblast, jak známo,

vně rámce svých generativně transformačních schémat. Už z těchto naznačených řešení je zřejmé, že jde o problematiku závažnou a otevřenou.

S jejím řešením, ba vyřešením pak do jisté míry souvisí další důležitá otázka, a to otázka syntaktického paradigmatu neboli paradigmatu věty. Výslovně se jí dotýká referát N. J. Švedové a pak příspěvek Zd. Oliveria *K problematice syntaktické paradigmatické*. Rozdílné přístupy — tradiční a transformační — představují tu ovšem i dvojí různé pojetí této závažné otázky.

Ukazuje se, že by tu bylo potřebné odlišení terminologické. Pro syntaktické paradigma dané pojetí Oliveriově by snad vyhovoval lépe Šaumjanův termín transformační pole.

Bod 4: *Jakými metodami lze popsat a zachytit soustavu větných typů v jednom jazyce. Rozsah a možnosti využití transformačních operací při popisu soustavy větných typů.*

Je to problematika důležitá proto, že se dnes neustále zdůrazňuje potřeba exaktnosti při popisu a interpretaci soustavy jazyka, tedy i struktury syntaktické. Tu by bylo zvláště třeba podle našeho názoru, aby se zastánci a stoupcí různých metod a postupů snažili nikoli favorizovat metodu svou, ale usilovat o sblížení stanovisek nebo alespoň seriózní chápání stanovisek jiných.

Z referátů otištěných v materiálech je patrné, že metodologické přístupy při odhalování a popisu jednotlivých větných typů a celé jejich soustavy jsou různé. Uplatňují se tu postupy starší vedle postupů novějších, především generativně transformačních. Ty jsou v referátech zastoupeny v míře nemalé, a bylo by právě proto potřeba zhodnotit jejich dosah a možnosti. Jako východisko tu může kromě referátů posloužit i nová práce R. Růžičky *Studien zur Theorie der russischen Syntax*, která představuje zatím nejúplnější aplikaci generativně transformační gramatiky na oblast větné syntaxe ve slovanských jazycích. Je třeba tu zvážit objektivně jak pozitivní výsledky a možnosti transformačních postupů, tak i jejich omezenost. Na tu upozorňuje i referát O. Lešky *Studium „větných typů“ a transformační vztahy*, věnovaný speciálně uplatnění transformační metody při studiu větných modelů, a to právě se zřetelem k možnosti ozřejmit systémové uspořádání syntaktické roviny.

Z referátů se ukazuje, že významnou úlohu mají transformační operace tam, kde jde (1) o verifikaci dosavadních poznatků, (2) o analýzu tzv. hloubkové struktury větné konstrukce, kde se stávají důležitým nástrojem k postižení komponentů konstitutivních a nekonstitutivních a k odhalení závažných rozdílů sémantických (v. zde zejm. citovaný referát H. Křížkové a příspěvek M. Kubíka *K generativní interpretaci odvozených syntaktických struktur*). Na druhé straně nechybí v referátech hlasy, které poukazují na omezenost a podmíněnost, tedy nikoli univerzálnost použití transformačních operací, nemá-li nutně dojít k zúžení zorného pole při popisu syntaktického systému. Jde tu i o to, že v mnoha případech aplikace transformační operace mající manifestovat exaktnost vědeckého přístupu nutně předpokládá napřed intuitivní poznání. Žádoucí ovšem je zvážit i nosnost jiných metodologických postupů, tzv. tradičních. Připomněl bych zde jenom Mathesiovu metodu analytické komparace, která aplikována na naši oblast může podstatným způsobem přispět nejen k vymezení větných typů a k popisu té soustavy, kterou vytvářejí, ale i k osvětlení jejich fungování. V slovanském rámci jde tu vlastně o metodu porovnávací. Pozornosti si zaslouží i metodologický postup,

který ve svém referátě R. Mrázek označuje jako 'metodu sémantické explikace.

Sama různost metodologických postupů a přístupů jistě není na závalu, obsahuje však v sobě vždy nebezpečí jejich míšení. Proto volání po metodologické ryzosti a jasnosti koncepce je na místě. Stejně ovšem potřebné je i soudné zvážení dosahu a možnosti každé metody, jak staré, tak i nové.

Bod 5: *Větný vzorec a jeho sémantická struktura. Problematika větných členů při analýze větných typů.*

Je jistě třeba přivítat to, že se v materiálech symposia objevily dva závažné příspěvky týkající se sémantické struktury věty, a to příspěvek Fr. Daneše *Sémantická struktura větného vzorce* a příspěvek A. J. Michněviče *Sémantické diferencní příznaky a struktura věty*. Svou podnětností vzbudily už pozornost a není pochyb o tom, že naše diskuse na ně bude reagovat. Vůbec je třeba vyzvednout to, že se v mnoha referátech věnuje sémantickým otázkám při rozboru větné struktury opět zvýšená pozornost. Sem je třeba zčásti zahrnout i referát T. P. Lomtěva *Struktura predloženi a sostav predikatnych predmetov*, aplikující svým celkovým zaměřením na oblast větné sémantiky výsledky moderní formální logiky. Zejména se však sémantické otázky vynořují v souvislosti s tzv. hloubkovou analýzou větných struktur, a to jak primárních, tak derivovaných. S tím pak úzce souvisí i otázka větných členů a interpretace větných typů na větné členské úrovni; neboť je zřejmé, že větný člen jakožto funkce autosémantických slov ve větě je determinován jejich obecným (slovnědruhovým) významem. Je až s podivem, jak při tom ožívají staré, kdysi u nás dost kritizované názory o dvojmí subjektu, např. ve větě *Petr slyšel štěkat, psa* apod. Jsou to ovšem pro odhalení sémantické struktury věci nesporně důležité. Ukazuje se, že by se při diskusi o významové struktuře věty měl vzít v úvahu jak vztah významů vět (větných struktur) k jejich propozici, jak na to upozorňuje Fr. Daneš, tak vztah této významové struktury k větným členům. S tím pak souvisí i otázka přehodnocení dosavadní klasifikace větných členů nadhozená v referátě P. Adamce.

Bod 6: *Větné typy v nářečí. Promluvové realizace a modifikace větných typů. Otázka stabilizace promluvoových modifikací v systému jazyka.*

Jak ukazují referáty J. Chloupka *Nářeční věta a hlediska její interpretace*, V. Michákové *K interpretaci nářeční věty* a J. Balhara *Strukturální a promluvové věty v nářeční syntaxi*, nejde tu jen o otázky složitého a obtížného hledání relevantních kritérií při vymezení větných typů v nářečí. Řeší se přitom totiž zároveň i důležité otázky obecnějšího dosahu. Z nich nejzávažnější, která by neměla být v naší diskusi pominuta, je otázka promluvoových modifikací větných typů (větných vzorců) a podmínek, za kterých k nim dochází. Ukazuje se totiž, jak naznačují zmíněné referáty, ale i jiné zde otištěné příspěvky, že mnohé z těchto modifikací procházejí procesem stabilizace (a dají se tudíž typizovat a klasifikovat) a stávají se tak východiskem pro tvoření nových výpovědí, tj. stávají se větným typem náležejícím pak už nikoli do oblasti promluvy, ale do systému. Tato otázka se jeví jako důležitá i z hlediska vzniku a vývoje větných typů (v. referát J. Bauera *Problematika vývoje základních větných typů v slovanských jazycích*) a bude se o ní proto jistě diskutovat i v souvislosti s tematikou historickosrovnávací.

Na závěr svých poznámek bych chtěl říci toto: Nebylo jistě možné vyčerpat všechno, co referáty k dané problematice přinesly. Nebyl to ani účel těchto

úvodních poznámek. Měl jsem totiž za úkol upozornit i na to, co je v referátech jen nadhozeno nebo co se v nich vůbec neřeší a co by přesto mělo být předmětem naší diskuse. Tím spíše pak je třeba zdůraznit, že ani uvedená diskusní témata, ani můj komentář k nim nepředstavují striktně vymezenou oblast diskusní tematiky. Ba naopak je možno jistě předpokládat, že se na některé důležité otázky v tomto úvodním slově nedostalo. Proto je třeba dát plénu k úvaze, zda si přeje doplnit předložená diskusní témata o další okruhy.